

A Grimm testvérek nyomában

A német mesevilág vizsgálata fordítói szemszögből
TDK

Jelige: Grimm

Tartalom

Bevezetés.....	3
1. Kinder- und Hausmärchen	4
2. A Kinder- und Hausmärchen fordításai	6
2.1. Magyar nyelvű fordítások.....	6
2.2. Angol nyelvű fordítások	8
3. Fordítói döntések a mesefordításban.....	10
3.1. Az ekvivalencia megvalósulása	10
3.2. Fordítói szemléletek	11
3.3. A fordító eszközei.....	12
4. Fordítási megoldások a szavak, szóösszetételek szintjén	15
4.1. Szereplők neveinek fordítása	15
4.2. Helyszín, és időpont megjelölései	24
4.3. Mindennapi élet tárgyai, tevékenységei	27
4.4. Szófordulatok.....	32
5. Fordítási megoldások a szöveg szintjén.....	34
5.1. A mesék nyelvezete	34
5.2. Szereplők beszéd sajátosságai	39
Összegzés	43
Források:.....	44
Irodalomjegyzék:.....	44

Bevezetés

A Grimm testvérek mesegyűjtménye, a Kinder- und Hausmärchen (Gyermek- és családi mesék) 2005 óta a világörökség része. 1812-ben jelent meg a könyvük első kiadása, 1857-ben a hetedik, közben a testvérek folyamatosan elemző, alakító munkát végeztek. Német környezetbe helyezték a feltűnően más eredetű meséket, szólásokkal színesítve, idegen kifejezések németre való cserélésével. Gyűjtményük különböző kultúrkörök műveit ölelik fel. Egy új stílust teremtettek, a „könyvmese” stílusát, amely lelkes olvasóközönségre talált. Az addig számos változatban fellelhető népmesék így világszerte Grimmék változatában maradtak meg. Történeteik a magyar gyermekirodalmat is átszövik, Benedek Elek révén szinte magyar népmesékké váltak. A Grimm mesék keletkezésének körülményeivel, sokszínűségével, az egyes mesék alakulásával és továbbélésével, valamint mai megítélésükkel egy előző TDK-munkámban foglalkoztam (Németh, 2017).

Jelen munkámban fordítói szemszögből tekintem a művet. Eredetileg inter- és intralingvális fordításokat is szerettem volna kutatni, de az terjedelmében meghaladná ezen munka határait. Magyar és angol nyelvű fordításokat használok, a művel és egymással összevetve ezeket. A feltárás korpusza tartalmazza mindkét nyelvből a legelső valamint a legelső teljes fordítást. Kutatásom két dimenziót vizsgál. Egyrészt keresem azon nyelvi elemeket a szavak, szóösszetételek, valamint a szöveg szintjén, amelyek szignifikánsan különbségeket mutathatnak a fordítások között. Így jobban láthatóvá válnak az egyes fordítói törekvések, jellemzők. Másrészt keresem az ekvivalencia megvalósulásának az eszközeit, az átváltási műveletek prototipikus példáit. Keresem, hogy milyen módon alakultak a fordításokban a szereplők nevei, a szójátékok, a rímek, a korra és helyszínre jellemző reáliák.

1. Kinder- und Hausmärchen

A Grimm testvérek mesegyűjteménye *Kinder- und Hausmärchen* (KHM)¹ néven jelent meg. A meséket M123 formátumban jelölöm², amely a mese sorszámát jelenti.

A Kinder- und Hausmärchen szerzői Jacob (1785-1863) és Wilhelm (1786-1859) Grimm a mai Hessen tartomány területén születtek. A német nyelvterületet ekkor sok kis független állam alkotta, melyek közös germán múltját - a nacionalizmus ébredése révén - Grimmék több fiatal kortársa kutatta népdalok, mesék, mondák formájában. A Grimm testvérek jogi egyetemet végeztek, mikor 1806-ben részt vettek egy ilyen gyűjtőmunkában - melynek eredménye a *Des Knaben Wunderhorn* népdalgyűjtemény -, majd pedig elkezdték saját mesegyűjtésüket, ugyancsak 1806-ban. Négy fiatalabb testvérük volt: Carl, Ferdinand, Ludwig Emil, és Charlotte („Lotte”), akik közül Ferdinand „szép kézírása miatt a mesék másolásába vonták be”, Lotte pedig elvezette őket a „*Bökendorfi mesekörbe*” (75 mesét tartanak számon csak innen).

A gyűjtés mellett mindketten elemző munkát is végeztek, a mesék eredetét és azok szövegeit is kutatták, és külön kötetben (*Anmerkungsband*, 1822, 1856) ki is adták. De míg Jakob (az idősebb testvér) törekedett a mesék forrásainak eredeti formában való közlésére, addig Wilhelm igyekezett színesíteni ezeket, pl. a gyűjtött mesék összevonásával.

A Grimm mesék legkorábbi fennmaradt változata az *Ölenbergi kéziratok* (Ölenberger Handschrift, 1810). Körülbelül 50 db mesét tartalmaz, régi német kézírással (deutsche Kurrentschrift). A Grimm testvérek a KHM megjelenésekor elégettek minden kéziratot. E gyűjtemény fennmaradása annak köszönhető, hogy egyik irodalmár ismerősük (Clemens Brentano), akinek átnézésre küldték el a szövegeket, nem küldte vissza, így nála megtalálta az utókor.

A Kinder- und Hausmärchen hét kiadása közül az első (1812/15³) 155 mesét tartalmazott, a hetedik (*Ausgabe letzter Hand*, 1857) 200 mesét, ebből körülbelül 20 mese tájnyelven van meghagyva, Grimmék nem írták át irodalmi németre. A második kiadástól kezdve a könyvhöz gyermeklegendák is tartoznak a meséken kívül (a hetedik kiadásban 10 db). Nemcsak a mesék darabszáma, hanem hosszuk is megnőtt. *Rumpelstilzchen* története a

¹ Kinder- und Hausmärchen, rövidítve KHM: a német szakirodalomban elterjedt rövidítést használom (lásd: Heinz Rölleke, Hans-Jörg Uther tanulmányai).

² A német szakirodalom KHM123 formátumot használ.

³ Az első és a második kötetének kiadási évszámai

kézirathoz (313 szó) képest, az első kiadásában több, mint másfélszerese (515 szó), a második kiadásra pedig háromszor olyan hosszú (939 szó).

A Grimm testvérek irodalmi törekvései fellelhetőek, ha megnézzük, hogy hogyan változtak a szövegek kötetről kötetre. Egyik törekvésük, hogy gyerekeknek adható történetek legyenek. A mese műfaja az 1800-as évek elején mást jelentett, mint ma: nem minden mese volt mai szemmel gyerekeknek való⁴. Grimmék révén viszont egyre finomabbá, szelídebbé válnak az erőszakot, vagy szexuális utalásokat tartalmazó meséik. A realista történetek színesebbé, romantikusabbá válnak. Másik törekvésük annak elhitése, hogy a mesék főleg érintetlen, tiszta német forrásból, a nép gyermekeinek meséléséből származnak. A nacionalizmus révén német frazeologizmusok és versek dúsítják a későbbi kiadásokat.⁵ Grimmék munkássága nyomán megszületik a „könyvmese” műfaja.

A KHM mai, német nyelvű kiadásai mai szemmel kissé régies nyelvezetűek⁶, de jól érthetőek. Tapasztalatom szerint a könyv utókiadásai és a fordítások nagy része az 1857-es szöveg szerint történik. Ahol mást nem jelölök, ott a német szöveg ebből a kiadásból származik.

⁴ Jacob levélben kételkedését fejezte ki testvérének afelől, hogy egyáltalán való-e gyerekeknek a könyvük. A KHM második kötetének előszavában viszont megemlítik, hogy minden, gyerekeknek nem való tartalmat gondosan eltvoltítottak „ebből az új kiadásból”.

⁵ Németh, 2017

⁶ Nincsenek átírva, pár betűzési módosítástól eltekintve (pl. fieng an – fing an). Egyedül a tájnyelvi szövegekben találtam átírást egyes utókiadásokban.

2. A Kinder- und Hausmärchen fordításai

Kutatásomban a Kinder- und Hausmärchen utolsó, 1857-es kiadását vetem össze a könyv egyes magyar és angol nyelvű fordításaival. Felhasználom az első jelentősebb fordításait, az első teljes fordításait, valamint más jelentősebb fordításokat.

	Magyar nyelven	Angol nyelven
Első (jelentősebb) fordítás	Nagy István: 1861 Gyermekek- és házi regék 50 db	Edgar Taylor: 1823/26 ⁷ German popular stories 56 db
Első teljes fordítás	Adamik L. – Márton L.: 1989 Gyermekek- és családi mesék teljes, 200 db	Margaret Hunt: 1884 Grimm's Household Tales teljes, 200 db
Egyéb fordítások	Benedek Elek: 1904 A Grimm testvérek összegyűjtött meséi 46 db	E. Taylor – M. Edwardes: 1905 Grimms' Fairy tales 61 db
	Rónay György: Grimm 1955 legszebb meséi 50 db	Jack Zipes: 2014 The Complete First Edition teljes, 155 db

2.1. Magyar nyelvű fordítások

2.1.1. Nagy István, 1861

Gyermekek- és házi regék címmel, az első jelentősebb magyar fordítás. A legelső magyar Grimm mesefordítások Karády Ignác: *Regék. Nagyobb gyermekek számára* (1847) könyvében találhatóak, azonban ebben még sok más német könyvmese fordítása is szerepel, nem kizárólag a *Kinder- und Hausmärchen* meséi (Domokos, 2020).

Nagy István könyve 50 mesét tartalmaz a KHM-ből. A nyelvezete, helyesírása régies. Amellett, hogy egyik legkreatívabban fordítja az ekvivalens nélküli kifejezéseket, nagy írói szabadsággal él, gyakran fűz a meséi befejezéseikhez ráadást, vagy átír részeket: például Csipkerózsika (M50) kérői a szűrés bokrok ágai közt mind elalszanak. (→ Függelék) Sok dúsitást használ („ki a manó”, „vén jószág ez, mint az ótestamentom”; „illaberek, nád a kert”).

⁷ A fordítás első, illetve második kötetének megjelenési éve. Valószínűnek tartom, hogy a KHM II. kiadásából (1819) lett lefordítva.

2.1.2. Benedek Elek, 1904

Benedek Elek (1859-1929) újságíró, író, országgyűlési képviselő volt. Munkássága jelentős a magyar gyermekirodalomban. A *Grimm testvérek összegyűjtött meséi* címmel adták ki a Grimm testvérek meséinek átdolgozásait, amely 46 db mesét tartalmaz. Neki tulajdonítják sok Grimm mese „magyar népmesévé” formálását. Ezt mutatja például, hogy *A brémai muzsikusk* történetét *A muzsikusk* címmel fordítja, kihagyva belőle a német utalást

2.1.3. Rónay György, 1955

Rónay György (1913 - 1978) irodalmár, országgyűlési képviselő és műfordító. Grimm legszebb meséi címmel, 50 db mesét fordított a Kinder- und Hausmärchen-ből. A mesék címe – a vizsgált magyar fordítások közül – Rónay fordításában hasonlít leginkább a ma ismert címekhez, pl. *Jancsi és Juliska* címét „*Jancsika és Juliskának*” fordítja.

Érdekes, hogy az általam vizsgált négy magyar fordítás közül – annak ellenére, hogy mind a négy híres fordítótól származik – egyik sem a ma ismert *Jancsi és Juliska* mesecímet használja.

2.1.4. Adamik–Márton, 1989, 2009

A Gyermek- és családi mesék a legújabb magyar fordítás, egyben magyar nyelven az első teljes fordítása a Kinder- und Hausmärchennek.

Márton László (*1959) Magyar Köztársaság Babérkoszorúja-díjas író, műfordító. Adamik Lajos (*1958) fordító, szerkesztő, publicista. A kötetük fordítását fele-fele arányban osztották fel egymás között. Fordításuk érdekessége, hogy különösképpen próbálnak szöveghűek lenni, akár a konvenciók felborításával is. Erre példa, hogy Hänsel und Gretel (Jancsi és Juliska) a Jancsika és Margitka címet viseli. Az 1989-es kötetükben még tájálás is bőven megtalálható, a 2009-es újabb kiadásaiából ezeket átírták, mert belátták, hogy a régies, vagy tájnyelvi magyart nem tudják hüen visszaadni, inkább csak mímelni. Például Sneewittchen alakja az 1989-es kiadásban még a tájnyelviséget tükröző Hófejrke, de a 2009-es kiadásban már Hófehérke.

Sneewittchen (Grimm, 1857)	Hófejrke (Adamik–Márton, 1989)	Hófehérke (Adamik–Márton, 2009)
-------------------------------	-----------------------------------	------------------------------------

A tájnyelvi német mesékre vonatkozó fordítói döntéseikről így írnak a könyvük utószavában: „A gyűjtemény ilyen színfoltjait mindenestül figyelmen kívül hagyni – amint az eddigi fordítói gyakorlat tette –, úgy véltük, túl nagy lemondás lenne. Az eddigi magyarítók nyugodt lélekkel megtehették ezt, hisz mindig is csak válogatásról lévén szó, nem is lehetett feladatuk az egész gyűjtemény minden árnyalatának visszaadása – bennünket viszont épp ez késztetett valamilyen megoldás keresésére. Így jutottunk az archaizálás gondolatára (...).”

Fordításuk a Grimm mesegyűjtemény egyetlen, teljes magyar fordítása, így jelen kutatásomhoz jelentős mértékben hozzájárult.

2.2. Angol nyelvű fordítások

2.2.1. Taylor, Edgar 1823/26

German popular stories címmel az első angol nyelvű fordítás köszönhető Edgar Taylor-nek. Edgar Taylor (1793 – 1839) brit ügyvéd, valamint jogi, történelmi és irodalmi művek és fordítások szerzője⁸. A KHM első angol fordítója: még a Grimm testvérek munkássága alatt, nem sokkal a mesegyűjtemény megjelenése után már elkészült a fordítás.

Két kötetben jelent meg, 1823-ban és 1826-ban, és összesen 56 db mesét tartalmaz. A szerző anoním módon fordította le a benne szereplő meséket, magát „the Translators”-nek nevezve, „barátai szórakoztatására” és „kíváncsi olvasóknak” – írja könyvének az előszavában. Mégis nagyobb népszerűségnek örvendett, mint a Grimm mesék első kiadása. (Zipes, 2006) Előszavában nagyra értékeli Grimmék munkásságából, hogy a gyerekeknek mesét szánnak, és nem a matematikára nevelik őket, valamint elhanyagoltnak tartja Anglia meséit.

Mesefordításaihoz a könyv végén részben átveszi Grimmék megjegyzéseit, részben saját véleményét, kutatási eredményt fűz az egyes német mesékhez, pl. újabb meseváltozatokat tár fel. Értékeli a tájnyelven meghagyott meséket, mert, mint mondja, ezek közelebb állnak az angol nyelvhez, mint a többi (pl. *De Fischer un siine Fru* című mese megjegyzésében) Többször finomít a szövegeken, ezt a megjegyzéseiben jelöli, pl. így lesz a *Die sechs Diener* (M134) fordítása *The Five Servants*, ahol azt a szereplőt kihagyja, aki bandzsításával szétrepeszti a királylányt rejtő sziklát.

⁸ en.wikipedia.org

2.2.2. Hunt, Margaret 1884

Margaret Hunt könyve *Grimm's Household Tales* címmel jelent meg. A KHM 1857-es kiadásának teljes fordítása. Angol nyelven az első teljes fordítás, emiatt jelen kutatásomhoz jelentős mértékben járult hozzá.

Margaret Raine Hunt (1831 - 1912) brit regényíró. Alapos fordító, könyve elő- illetve utószavában hosszan foglalkozik a mesék elemzésével. A mesék szövege alatt több helyen lábjegyzetben jelöli egy-egy reália eredeti, német alakját.

Megfigyelésem szerint többször használ tegezést, mint Edgar Taylor, például *A hat szolga* (M134) meséjében. (→ Függelék)

2.2.3. Edwardes, Marian 1905

Edgar Taylor és Marian Edwardes: *Grimm's Fairy Tales* szinte egészben Edgar Taylor fordításának interlingvális fordítása, 61 db mesét tartalmaz. Edwardes a mesék fordításainak nagy részét egy az egyben átveszi, de apró részletek módosulnak benne. Ilyen *Ashputtel* meséjének a szövegében, mikor a sprig (1823) twig (1905) lesz. Illetve Tom Thumb fordításába ételnevek kerülnek betoldásra (anélkül, hogy Grimmék ezt a szöveget módosították volna egy újabb kiadásban).

„da muß du durch die Gosse hinein kriechen, und wirst Kuchen, Speck und Wurst finden, so viel du essen willst” (Grimm, 1819, 1857 ⁹)	“you can crawl through the drain into the kitchen, and there you will find cakes, ham, beef, and every thing your heart can desire.” (1823)	‘You can crawl through the drain into the kitchen and then into the pantry, and there you will find cakes, ham, beef, cold chicken, roast pig, apple-dumplings, and everything that your heart can wish.’ (1905)
--	---	--

Marian Edwardes neve alatt több Grimm mesekönyv is megjelent, az 1912-es kiadásba például sok olyan újabb mesefordítás is bekerült, amit Taylor nem fordított le.

⁹ A mese a KHM második, 1819-es kiadásában jelent meg, és a hetedik, 1857-es kiadásában is ugyanez a szövege.

2.2.4. Zipes, Jack 2014

Jack Zipes: *The Original Folk and Fairy Tales of the Brothers Grimm - The Complete First Edition* angol nyelven a legújabb teljes fordítása a KHM 1812-es kiadásának. Könyvével azt hangsúlyozza, hogy a KHM meséinek első, 1812-es változatai különböznek a mai „szelídített” meséktől, és veszteségnek tartja, hogy azok eddig feledésbe merültek. Véleményem szerint a KHM meséinek elenyésző részét érinti, hogy 1857-es kiadásba már nem került bele. De egyik ilyen példa a *Wie Kinder Schlachtens miteinander gespielt haben* című mese, amelyet Jack Zipes révén angolul is olvashatunk.

3. Fordítói döntések a mesefordításban

Mint fentebb láthattuk, kutatásomban a KHM sokféle fordítását használom fel az elmúlt 200 évből. Különböző korokból, nyelvekből származnak, és vannak köztük szöveghű fordítások és nagyobb írói/fordítói szabadsággal megírt fordítások. Célom a bennük rejlő fordítói döntések feltárása, vizsgálata és összevetése egymással. Ebben a fejezetben elméleti síkon közelítem meg a fordítói döntéseket.

3.1. Az ekvivalencia megvalósulása

Bármelyik fordítást tekintjük, minden fordító az ekvivalenciára törekszik, vagyis, hogy a forrásnyelvi szöveg, amiből kiindul, valamilyen módon egyenértékű legyen a célnyelvi szöveggel. Mely szempontjai vannak az ekvivalens fordításnak? Több elmélet közül itt Gert Jäger (Jäger, 1975) kommunikatív ekvivalencia szempontjait szeretném kiemelni, Barhudarov (Barhudarov, 1975) funkcionális ekvivalencia szempontjaival kiegészítve.

3.1.1. Kommunikatív ekvivalencia

Kommunikatív síkon az ekvivalencia feltétele a regiszternek megfelelő fordítás: pl. egy mese és egy jogi szöveg más-más nyelvezetet hordoz, még ha ugyanazt a szituációt is írja le. Akkor

valósul meg, ha a fordítás azonos hatást vált ki az eredeti szöveggel. Ez a nyelvészet eszközeivel nem tanulmányozható, inkább pszichológiai fogalom.

3.1.2. Funkcionális ekvivalencia

A funkcionális ekvivalencia leírható a nyelvészet eszközeivel. Itt hármas szempontrendszer van, melyek fontossági sorrendbe állítva a következők:

1. jel és jeltárgy viszonya (szignifikatív, referenciális ekvivalencia)
2. jelek és használóik viszonya (pragmatikai ekvivalencia)
3. jelek egymáshoz való viszonya (nyelven belüli, szintaktikai ekvivalencia)

Általában tehát elsődleges a **szavak szintjén** megvalósuló ekvivalencia, és csak ez után érdekes a **nagyobb nyelvi egységek** és a nyelvi kontextus szintjén a megvalósulása.

3.2. Fordítói szemléletek

A következő részben azonos forrásszövegre egész különböző fordítói megoldásokat is fogunk látni, ennek oka lehet a különböző fordítói szemlélet: ki-mit tartott elsődlegesnek.

A fordítás legtöbb esetben **behelyettesítés**. Célom a speciálisabb eseteket vizsgálni, amikor a fordítás kommunikatív ekvivalens, de funkcionálisan (nyelvileg) nem tekinthető annak. Ilyenkor nem egyszerű behelyettesítésről beszélünk, hanem **transzformációról**.

3.2.1. Korra jellemző szemlélet

A mese műfaja sokat alakult a Grimm testvérek óta. Adamik Lajos és Márton László úgy fogalmaz, hogy a régi fordításokkal szemben az újakban „a szépségről a hűségre tevődött át a hangsúly” (Elekes, 2012). Az általam vizsgált régebbi fordításokban is látszik, hogy sok szempont írhatta felül a szöveghűséget bennük. Ellenben az újabb fordítások szöveghűek, de nehezebben befogadhatóak, legalábbis meseként.

3.2.2. Célközönség előtérbe helyezése

A fordítás fontos meghatározója a célközönség is, és annak elvárásai az adott korban és kultúrában. A Kinder- und Hausmärchen, ahogy neve is tükrözi, csak részben készült gyermekeknek. A fordítói viszont sokszor már csak a gyerekek számára fordítottak belőle

meséket. Ez egyrészt a mesegyűjtemény szelektálódásához vezetett, másrészt egyes mesei elemek átalakultak.

3.2.3. Pragmatikai és stilisztikai döntések

Egy transzformáció kiváltó oka lehet pragmatikai és stilisztikai.

Pragmatikai átváltás, amikor a célnyelvi szöveget „a célnyelvi olvasók szokásai, háttérismeretei, stb., tehát a célnyelvi kultúra szempontjából is mérlegelni kell.” (Klaudy, 2003) Ez megnyilvánulhat egy nyelvi utalásból adódó többletjelentésből adódóan, vagy abból eredően, hogy a nyelvek eltérően tagolják a valóságot.

A forrásnyelvi szöveget **stilisztikai** szempontból mérlegelve is folyamodhat a fordító transzformációhoz, ugyanis stilisztikai szempontból a műfaj követelményeinek kell megfelelnie. Ennek egyik esete a formaközpontú szövegek fordítása. Emellett a mesének egy-egy kultúrára jellemzően sajátos nyelvezete, terminológiája van, erre is látni fogunk példákat.

3.3. A fordító eszközei

Ebben a részben szeretném röviden áttekinteni, hogy milyen eszközöket használhat a fordító a szavak, szókapcsolatok, illetve a szöveg szintjén a fordításra. Ahogyan az előzőekben, itt is fontos szempont, hogy a fordítás nem egyszerű behelyettesítéseit vizsgálom, hanem a transzformációkat, ahol többféle fordítás is elképzelhető.

3.3.1. Az ekvivalens nélküli lexika fordítása

A transzformációk jól tetten érhetőek az „ekvivalens nélküli lexika” fordításában.

A fordítástudományban az ekvivalens nélküli lexikát *reáliának* nevezzük. Kultúrszavaknak is nevezik, mert az adott kultúrára jellemző fogalmakat jelentik. „Jelentheti magát a tárgyat, azaz az egy-egy nyelvközösségre sajátosan jellemző jeltárgyat, és jelentheti magát a szót, amivel ezt a tárgyat megnevezzük.” (Klaudy, 2002) Tágabb értelemben jelentheti az ünnepeket, történelmi eseményeket, neveket, megszólításokat is (Vlahov–Florin, 1980).

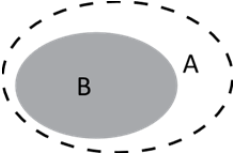
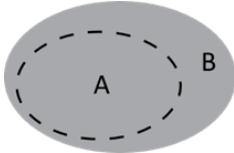
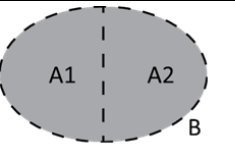
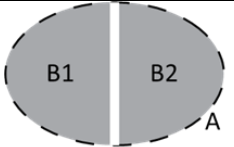
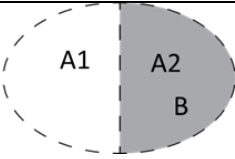
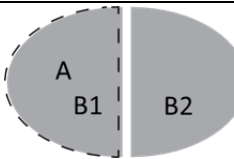
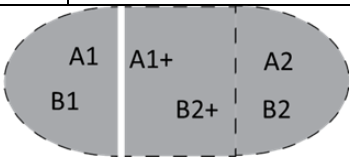
3.3.2. Fordítási technikák

Amikor a fordítónak nyelven kívüli ismeretekre van szüksége, többféle megoldást használhat: körülírja, átveszi és lábjegyzetet ír hozzá, kihagyja, célnyelvbeli hasonló szóval helyettesíti... egy műfordításban az a cél, hogy gördülékeny maradjon az olvasás, a fordítás ne vonja el az olvasó figyelmét a lényegről.

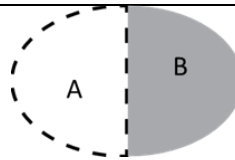
3.3.3. Átváltási műveletek

Az átváltási műveletek megmutatják egy-egy fordítói választás végrehajtási módját. Bemutatásukhoz Klaudy Kinga (Klaudy, 2003) szempontrendszerét használom, szemléltetésképp egyéni halmazábrákat hozzáfűzve, ahol A a forrásnyelv, B a célnyelv, a halmazuk pedig a jelentés egymáshoz képesti viszonyára utal (méretében, elhelyezkedésében).

A lexikai átváltások abból adódnak, hogy a nyelvek másképp tagolják a valóságot, a grammatikaiak pedig abból, hogy eltérő nyelvtani kategóriák tagolják a szöveget.

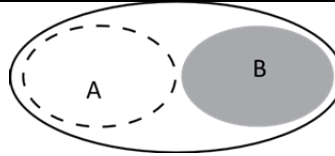
Szűkítés, konkretizálás	 $A > B$	Bővítés, generalizálás	 $A < B$
Összevonás, lesüllyesztés	 $A1 + A2 = B$	Felbontás, felemelés	 $A = B1 + B2$
Kihagyás	 $A1 + A2 \approx B$	Betoldás	 $A \approx B1 + B2$
Áthelyezés: a bővítmény a szöveg másik egységéhez kerül át	 $A1 + A1^+ + A2 = B1 + B2^+ + B2$		

Csere: cselekvés/történés
felcserélése a körülményével

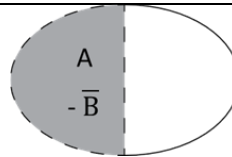
$$A + X_A \approx X_B + B$$

Teljes átalakítás: rokonszavak
és -kifejezések (egy közös
halmazba tartoznak)

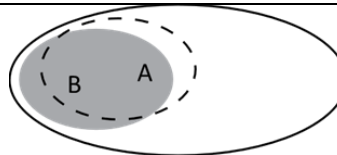
$$A \in X \approx B \in X$$

Antonim fordítás: egyik
kifejezés a saját
komplementerének a negátja

$$A = -\bar{B}$$

Kompenzálás: szövegszintű;
máshol, más eszközökkel
teremt ekvivalenciát

$$A + A_1, A_2, A_3 \dots \approx B + B_1, B_2, B_3 \dots$$

Látható, hogy önmagában nem minden átváltási művelet hoz egyenlő (=) jelentéstartalmat, a kontextus szintjén viszont megvalósulhat az ekvivalencia.

4. Fordítási megoldások a szavak, szóösszetételek szintjén

A Kinder und Hausmärchen-ből ebben a fejezetben azokat az eseteket tárom fel szavak, illetve szóösszetételek esetén, amelyeknek nem volt célnyelvi megfelelőjük, megosztó volt a fordítók megoldása, vagy a fordítók a célnyelvi megfelelőnél kreatívabb fordítást alkalmaztak.

4.1. Szereplők neveinek fordítása

A mesék léteztek Grimmék előtt is, de a névadás sok esetben a testvérpár nevéhez köthető, és az általuk megalkotott nevek (illetve azok fordításai) váltak ismertté, terjedtek el világszerte. Itt az onomasztikai érdekességekbe szeretnék betekintést nyújtani.

4.1.1. Általános nevek

Egyes szereplők a társadalomban betöltött szerepükről kapják nevüket (die kluge Bauerntochter, M94), mások a foglalkozásukról (der Arzt, M44), családi állapotukról (die Ellermutter, die Stiefmutter, der Gevatter), származásukról (der Jude, Schwaben).

Arányaiban ehhez a kategóriához kevés olyan név tartozik, amely megosztaná a fordításokat, de találunk érdekes átváltásokat.

Brüderchen, Schwesterchen (M11):

Az ismert testvérpáros, Bátyácska és Húgocska a magyar fordításaiban konkrét nevet kap. Az 1861-es magyar fordításban **Palika és Hajnalka** lesz belőlük. Ugyancsak konkretizálás figyelhető meg Benedek Elek 1904-es fordításában, ahol **Boriska és Gyurika** a címe.

Ennek lehet egy olyan oka, hogy a fordító közelebb akarja hozni a szereplőket az olvasóhoz. Ebben segítenek a gyerekek eredetileg prózai, nála viszont versbe foglalt frázisai is.

Das Bürle (M61):

Régies nevek fordításában az angol fordító általánosít. Így lesz a *Das Bürle* (Bürlein, Bäuerlein) fordítása *The Little Peasant*, amelyből hiányzik a tájnyelvi vagy régies utalás.

Das Bürle (Grimm, 1857)	Földi (Adamik-Márton, 2009)	The Little Peasant (Hunt, 1884)
----------------------------	--------------------------------	------------------------------------

Froschkönig (M1):

A Froschkönig (M1) főszereplő békája neve megosztó. Grimmék **királynak** nevezik, de több fordítás teljes átalakítást, egy rokonjelentést használ: **herceg** vagy **királyfi** lesz belőle.

- Angolul Frog-**prince** (1823/26, 1905), Frog-**King** (1884);
- magyarul Békakirály (1861, 1955, 2009) illetve Békakirályfi (1904).

Der Jude (M110, M5):

A meseszereplőként megjelenő, valamilyen nemzetséghez tartozó szereplők általában sztereotipikus jellemükkel jelennek meg, ez alkalmat ad a konkretizálásra. Ezt a szemlélteti *Der Jude im Dorn* (M110) mese címe, ahol az 1905-ös angol fordítás csak a cselekmény szempontjából meghatározó jelentést veszi át (a zsidó, mint fősvény).

1884	1905	2014	1861	1915	1955	1989
The Jew among Thorns	The Miser In The Bush	The Jew in the Thornbush	A zsidó	A jókedvű János	-	Tüske fogta zsidó

Der Wolf und die sieben Geislein (M5) című mesébe viszont úgy kerül bele az alakja, hogy a forrásnyelvi szöveg Krämert (szatócsot) ír, ez lesz átalakítva zsidóvá.

Da gieng der Wolf fort zu einem Krämer , und kaufte sich ein großes Stück Kreide (Grimm, 1857)	Ekkor a farkas a zsidó hoz szaladt, vett nála egy darab krétát (Nagy, 1861)
---	---

4.1.2. Karakternevek

Olyan neveket gyűjtöttem ide, amelyek feltehetőleg nem Grimmék szóalkotásai, és akár több mesében is felhasználhatóak egy-egy konkrét személy megnevezésére. Ide sorolom a csodás vagy különös gyermekeket (Glückskind, Marienkind, Wechselbalg, Schmerzenreich), állatok bőrében megjelenő embereket (das Eselein, Hans mein Igel, die sechs Schwäne, Bärenhäuter), állat-, növény-, és tárgykaraktereket (Brummbär, Bohne, Bratwurst), absztrakt fogalmak és mesei karaktereket (Butzeman, Wichtelmänner¹⁰, Wassernixe).

¹⁰ prikulicsok (2009)

Dummling (M62, M63, M64):

Egy könnyen fordítható karakternév a Dummling, az ő neve három mesében is szerepel, mindháromban a legfiatalabbik, értelmileg lekicsinylett fiú kapja ezt a nevet.

- Márton-Adamik fordításban (2009) különböző nevet kap: **Oktondi** (M62), **Balgafi** (M63, M64)
- Jack Zipes (2014) fordításában, mindhárom mese főhősének neve: **Simpleton**.

Hexe:

Teljes átalakítás található viszont a Hexe alakjában, akit Jancsi és Juliska banyájaként fontos szerepet kap, de Grimmék csak **Hexe** vagy **Alte** néven nevezik. A *Der Froschkönig* (M1) című mesében viszont, csak egyszer szerepel, mint háttérszereplő, de megosztóbb a fordítása:

Da erzählte er ihr, er wäre **von einer bösen Hexe** verwünscht worden

A királyfi pedig elbeszélte, hogy
őtet a **vasorrú bába** elvarázsolta
(Nagy, 1861)

He told her that he had been enchanted by a
malicious fairy, who had changed him into
the form of a frog (Taylor, 1823)

Daumesdick (M37), **Daumerling** (M45)¹¹:

Teljes átalakításnak számít az is, hogy Daumesdick illetve Daumerling nevét az első fordítás nem a hüvelykujjhoz, hanem babszemhez hasonlítja (→ Függelék).

Angol nyelvterületen ismert mesefigura volt Grimmék előtt is, így itt a fordítók a korábban már elterjedt változatot is felhasználhatták. A magyar fordítások viszont konkretizálnak, az 1989-es, szöveghű fordítást megelőzően keresztnévet adtak a kisfiúnak: **Jankó**, **Matyi**.

1823	1884	1905	2014	1861	1904	1955	2009
Tom		TOM		Babszem	Hüvelyk	Hüvelyk	
Thumb	Thumbling	THUMB	-	Jankó	Matyi	Matyi	Hüvelyknőc

¹¹ A történetek 1810-es ős-változataiban Däumling illetve Däumerling a neve.

Tod:

Konkretizálás másik példája a *der Tod*, mint szereplő fordítása: az angolban azáltal jelenik meg konkrétan, hogy névelő nélkül, személynévnek hat. Ezt látjuk, például abban a szerepében, mikor az orvossal egyezkedik a *Der Gevatter Tod* (M44) című mesében (→ Függelék).

»Siehst du,« sprach **der Tod**,(..) «

„Látod-e – szólt a halál –, (...)” (Adamik-Márton, 2009)	"See," said Death , (...) (Hunt, 1884)
--	--

Állatnevek:

Konkretizálás és generalizálás felváltva történik, ahogy az állatszereplők egymást nevezik *Der Zaunkönig und der Bär* (M102) történetében.

er guckte hinein und sah fünf oder sechs Junge, die lagen darin. »Ist das der königliche Palast!« rief **der Bär**, »das ist ein erbärmlicher Palast!

Amint odaérnek, és maczkó meglátja az iczi piczi kis fészket, elneveti magát „Hát ez a madarak királyának a palotája?“ (Nagy, 1861)	But the bear (...) peeping into the nest, saw five or six young birds lying at the bottom of it. „What nonsense!“ said Bruin , „this is not a royal palace“ (Taylor, 1823)
---	--

Die Bremer Stadtmusikanten (M27) történetében hasonlóan elnevezik egymást az állatok.

„Was siehst du, **Grauschimmel**?“

„Mit látsz, Szürke Füle ?“ (Adamik-Márton, 2009)	„What do you see, my grey-horse ?“ (Hunt, 1884)
---	---

4.1.3. Beszédes nevek, konkrét mesehősre

A mesehősök legkonkrétabb elnevezéseit sorolom ide. Általában tartalmazza a mese azt is, hogy hogy miért úgy nevezik. Ilyen többek között Fundevogel, Schneeweißchen, Rosenrot, Rapunzel és Rumpelstilzchen.

Drosselbart:

Legösszetettebb *König Drosselbart* (M52) nevének a története, ahogy a királylány sorra nevezi el a kérőit, akiknek kosarat ad. Mindkét vizsgált fordítás átveszi ezeket a szójátékokat. (→ Függelék)

Jorinde, Joringel:

Szintén madárnévhez kapcsolódik *Jorinde und Joringel* (M69) főhőseinek a neve¹². **Jorinde** és **Joringel** nevét a legtöbb angol és magyar fordítás átveszi (1823, 1884, 2009). Margaret Hunt lábjegyzetben megjegyzi a név eredetéről: „*Jorinker, egy cinegefélék családjába tartozó faj, azt mondják, sírós hangjáról kapta a nevét.*”

Nagy István fordítása (1861) viszont teljes átalakítást használ:

1823/26	1884	1905	2014	1861	2009
Jorinda and Jorindel	Jorinda and Joringel.*	Jorinda and Jorindel	-	Estike és Liliomfi	Jorinde és Joringel

Estike és Liliomfi névvel az alkonyatra utalhat, amely fontos szerepet játszik a történetben.

Aschenputtel:

Aschenputtel (M21) neve azért érdekes, mert a *Jungfrau Maleen* (M198) című mesében, mint köznév szerepel:

„der Koch sagte sie könnten in der Küche bleiben und **als Aschenputtel** dienen”

Angolul kétféle fordítása terjedt el. Margaret Hunt (1884) és Jack Zipes (2014) nem a forrásnyelvi, hanem a francia nevet veszik alapul (**Cinderella**), ahol a *cinder* szó hamut jelent: feltehetőleg Margaret Hunt fordítása idején még köztudatban lehetett egy hasonló francia mese is.

1823/26	1884	1905	2014	1861, 1904, 1955, 2009
Ashputtel	Cinderella	Ashputtel	Cinderella	Hamupipőke

¹² *Fundevogel* (M51) neve is.

Az Aschenputtel, illetve az angol **Ashputtel** elnevezések szintén az *Ash / Asche*, vagyis *hamu* szóra utalnak. A *Puttel* pedig, amely hesseni dialektusban *Puddel*: rendetlen, piszkos lányt jelent¹³.

A magyar **Hamupipőke** elnevezésben is megtalálható a hamu, viszont a *pipőke* szintén a hamura utal a Magyar etimológiai szótár szerint: „a szlovák popelka (popol, popelka = ‘hamvacska’) magyarosodott formája“. És hogy ez a cipőcske szóhoz hasonult, az „a népetimológiára vall“.¹⁴

Dornröschen (M50)

Ahogy Aschenputtel összes fordításában benne van a hamu, úgy Dornröschen fordításaiban a várat benövő rózsza van benne, amely őrzi a lány százéves álmát.

1823	1884	1905	2014	1861	1904	1955	1989
Rose-bud	Little Briar- Rose	Briar Rose	Briar Rose	Rózsika	Csipke- rózsza	Csipke- rózsza	Csipke- rózsika

Nagy István a fordításában (1861) egyszerű női nevet adoptál a történetbe: Rózsika.

Rotkäppchen (M26)

Ugyanígy egyszerű, színnel összekapcsolódó nevet választ Rotkäppchen szerepének is: **Viola**.
(→ Függelék)

1823/26	1884	1905	2014	1861	1884	1904	2009
-	Little Red-Cap	Little Red-Cap	Little Red Cap	Viola	Piros sapkácska	Piroska és a farkas	Piros- búvocska

A vizsgált angol fordításokban nem szerepel a másik ismert név: **Little Red-Riding-Hood**. Margaret Hunt (1884) viszont ismerte, ez kiderül a meséhez fűzött megjegyzéséből: „*A mese angol változata, a jól ismert Little Red-Riding-Hood, valószínűleg közvetlenebből a francia Perrault: Le Petit Chaperon Rouge, -ból ered, ahol a történet a kislány halálával végződik.*“

¹³ duden.de

¹⁴ Magyar etimológiai szótár

Allerleirauh:

Allerleirauh neve tájnyelvi írásmódban van. A *Rauh* a Rauchwerkből (Pelzwerk) ered, amely bundát jelent.

1826	1884	1905	2014	1861	2009
Cat-Skin	Allerleirauh	Cat-Skin	All Fur	Perémke	Gereznabarka

Az angol fordítások közül az Hunt (1884) nem fordítja le a német elnevezést: **Allerleirauh** angolul is. A **Cat-Skin** és az **All Fur** elnevezések eredetét Edgar Taylor (1826) fordításában így olvashatjuk:

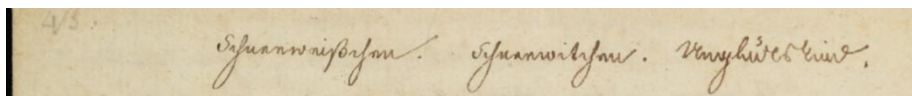
„his hunters were told to hunt out all the beasts in his kingdom and **take the finest fur out of their skins**: and so a mantle of a thousand furs was made” (1826)

Magyar fordítása a **Perémke** (1861), illetve a **Gereznabarka** (1989, 2009). Utóbbi így hangzik a szövegben:

„akkor bundát készítettek **ezerféle gereznából**” (2009)

Sneewittchen:

Egy másik tájnyelvi írásmódot használó név a *Sneewittchen*. Érdekessége, hogy a kéziratokban még 'Sch' írásmódban van, **Schneeweißchen**, **Schneewitchen** és **Unglückskind** néven szerepel. Később lett tájnyelviesítve a kezdőbetűje: mind a hét kiadásban már 'S' szerepel. (→ Függelék)

Magyar fordítása kezdettől fogva **Hófehérke** (kivéve az 1989-es tájnyelviesített **Hófejrke** elnevezést), angol fordítása **Snow-drop** illetve **Little Snow-White** (1884, 2014).

4.1.4. Keresztnevek

Nem ritkák Grimmék szereplői között a társadalomban szokásos nevekkel elnevezett emberek, állatok. A nevek utalhatnak sztereotipikus mesei jellemre.

Johann, Heinrich:

A mesegyűjtemény egyik leggyakoribb neve a Johannes, és ennek becenevei. Ez a név általában jószándékú embert jelöl, legyen az félkegyelmű fiatal (Hans im Glück; Der gescheite **Hans**), hűséges szolga (Der treue **Johannes**), vagy ártatlan gyerek (**Hänsel** und Gretel).

Hűséges jelzöt kap a **Henrik** név is, ebben viszont megoszlanak a fordítások. Az kutatásomban szereplő első magyar fordítás (1861) nem szószerint fordítja, hanem jelentéstartalom szerint. Így **Miska** lesz belőle (→ Függelék) A későbbi fordításokban Henrik.

Nagy István fordításában a **Miska** név többször megjelenik, mikor szolgáról van szó, viszont nem csak pozitív karakterként.

Gretel, Grethel:

A női nevek közül a Gretel kiemelt szerepet kap. Szerepel Hänsel társaként (*Hänsel und Gretel*), Hans szeretőjeként (*Der gescheidte Hans*), szeleburdi feleségként (*Das kluge Gretel*). Az angol egy az egyben átveszi, a magyar fordításokban viszont eltérően szerepel.

Egyik példa erre, hogy a *Der gescheite Hans: Ilók és Mihók* címmel terjedt el (ahol Gretel magyar neve **Ilók**). Másik példaként tekintsük *Hänsel und Gretel*¹⁵ fordításait:

Angol nyelvű fordítások:	Magyar nyelvű fordítások:
Hansel and Grettel (1823),	Jancsika és Zsófia (1861)
Hänsel and Grethel (1884),	Jancsika és Juliska (1904)
Hansel and Gretel (2014)	Jánoska és Margitka (2009)

Das kluge Grethel pedig magyar fordításban Eszes **Marcsa**.

Else, Trine, Katrinelje, Lise, Trude, Sanne:

Hasonló buta karaktert megjelenítő női karakterek Else, Trine, Katrinelje, Lise névvel szerepelnek. A *Die kluge Else* fordításában Nagy István magyarítja a nevet: Okos **Böske** lesz belőle.

Frau Trude és alte Sanne viszont gonosz anyókák. Nézzük egyikük fordítását: Frau **Trude** nevét az angol fordítás teljesen átveszi, a magyar fordítás viszont kicseréli ezt a keresztnévet egy beszédes névre: **Boszorák** néni (→ Függelék).

¹⁵ A mesegyűjtemény ölenbergi kéziratában (1810) még *Das Brüderchen und das Schwesterchen* címmel szerepelt.

Packan (M27), **Sultan** (M48), **Falada** (M89):

Az állatnevek általában nem beszédes nevek, német nyelven ismertek lehetnek, hogy milyen állatra utalnak, de a célnyelvi olvasó számára nem minden esetben egyértelmű.

Erre példa az alábbi név, amely a forrásnyelvi olvasó számára valószínűleg ismert, hogy kutyára utal.

„(...) Nun, was jappst du so,
Packan?“ fragte der Esel.

„(...) hova, hova **pajtás** oly sebesen, talán
bizony stafétát viszesz” (Nagy, 1861)

Másik kutyanév, (der alte) **Sultan**, nem kap más nevet a fordításokban:

- Az öreg **Szultán** (2009)
- Old **Sultan** (1884, 2014)

Falada (M89) pedig egy ló neve. A magyar fordító vagy köznévvvel általánosítja, vagy nem fordítja le.

- tátos (1861),
- táltos (Benedek, 1904),
- Falada, „paripácskám” (Rónay, 1955),
- Falada, „Faladám” (Adamik-Márton, 2009)

Angol nyelvű, 1826-os fordításában az utóbbi jellemző:

- Falada (Taylor, 1826)

4.1.5. Közismert személyek

Közismert személyek a mesékben a bibliai szereplők. Számos mesében fordul elő vallási utalás bibliai szereplőkkel, mint például Heilige Petrus, Gott (der Herr, der Herrgott, der Schöpfer), Engel, Adam und Ewa és Jungfrau Maria.

Ezekkel látszólag semmi dolga egy magyar vagy angol nyelvű fordítónak, hiszen a Biblia mindkét nyelven ugyanannyira ismert, mint a forrásnyelven, csak be kell helyettesíteni a célnyelvi szót. Mégis mindkét célnyelvre való fordításban megjelennek módosítások, feltehetőleg a fordító (vagy célközönsége) világnézete miatt.

Jungfrau Maria:

Tekintsük Jungfrau Maria (**Szűz Mária**) alakját a *Marienkind* (M3) című mesében. Edgar Taylor nem fordít le Máriás történetet, így angol változatát Hunt (1884) fordításában láthatjuk.

Nagy István pedig teljes átalakítást használ: **tündérszép Ilonára** (más helyen Tündér Ilona, a Tündér) cseréli a nevét (→ Függelék). Így tehát egy mindkét nyelven ismert személyből magyar népmesei alak lesz.

Gott:

Egy másik példa a *Von dem Fischer un syner Frau* (M19) története, amelynek első angol fordítója, Edgar Taylor (1823) arra vonatkozóan, hogy a halászné **Istenné** szeretne változni, a megjegyzésbe ezt írja: „*Tompítottunk a hölgy kíváncsiának merészségét*“. Ennek megfelelően a fordításában betoldást használ: „**lord of the sun and moon**” (→ Függelék).

4.2. Helyszín, és időpont megjelölései

Ebben a részben a mesékben szereplő kitalált vagy valós (földrajzi) helyeket és (történelmi) időpontokat vizsgálom.

4.2.1. Helyszínek

A mesék a népies, vallásos, hierarchikus társadalmi életmódra jellemző helyszíneken játszódnak. Faluban, várban, titkos kamrában, erdőben, templomban, mezőkön, földeken, toronyban, mennyben, pokolban, ismeretlen partokon, kútban, mágján, faodúban, háziállat gyomrában, üveghegyen...

Warteinweil (M35):

Érdekes helyszín, és egyben reália a Warteinweil, amely „*a pokol és menny között helyezkedik el, és teljesen semleges*”¹⁶. Mivel egy olyan szó, amelyet a forrásnyelven is körülírnak, a célnyelven is frappánsan le lehet fordítani, külön magyarázó betoldás nélkül (→ Függelék). A magyar fordítása - **Kisvárta** – összezseng egy magyar nyírségi településnévvel (Kisvárda).

Stromberg:

Stromberg fordításában már található betoldás. *Die Rabe* (M93) című történetben többször szóba kerül a hely neve, és az angol fordítás mindig egy állandósult szókapcsolatban használja:

¹⁶ Jacob és Wilhelm Grimm: Deutsches Wörterbuch. „das liegt zwischen hölle und himmel und ist ganz neutral, es heisst warteinweil”

betoldja a „*the mount of*“ kifejezést, talán ezzel is utalva a német *Berg* szóra. A magyar fordítás ezt a jelentést kihagyja. (→ Függelék)

Simeliberg (M142):

Másik, kitalált földrajzi reália **Berg Sems**i, más néven **Simeliberg**, a kincset rejtő varázshegy. Hogy kitaruljon, az alábbi a frázist használja a szöveg:

»Berg Sems, Berg Sems, tu dich auf.«

„**Szemzihegy**, nyílj meg, Szemzihegy,
nyílj meg.” (2009)

" **Semsi mountain**, Sems mountain,
open," (1884)

Érdekes az angol fordítás, ahol a szokásosan elől álló jelző hátravetett lesz, mint a magyarban, tehát mindkét fordító áthelyezést használ.

Sweiz (M33), Rote Meer (M88):

Konkrét helyszínt ritkán jelölnek meg a szerzők, ezen esetek közé tartozik Svájc, ahol nyelveket lehet tanulni, és a Rote Meer, amely fölött át kell repülnie a kedvesét kereső menyasszonynak.

Bremen (M27):

Annak ellenére, hogy konkrét földrajzi helyszínt ritkán jelölnek meg Grimmék, *Die Bremer Stadtmusikanten* városa, **Bréma** többszörösen is meg van jelölve a mesében, pedig ez a kikötőváros nincs összefüggésben a mese cselekményével. Valószínűleg aktuális megfontolásból került be a történetbe, a gazdag brémai polgároknak szóló iróniaként¹⁷.

Címének magyarul leginkább az funkcionálisan ekvivalens fordítása terjedt el, megtartva a német kikötőváros nevét: *A brémai muzsikuskok*. Több fordítás kihagyást alkalmaz, Edgar Taylor áthelyezi az alcímbe (- or The Waits Of Bremen, magyarul: a brémai kántálók).

1823	1884	1905	1861	1904	1955	1989
The travelling musicians, or the waits of Bremen	The Bremen Town-Musicians	The Travelling Musicians	A szebeni városmuzsikuskok	A muzsikuskok	A brémai muzsikuskok	A brémai városi zenészek

¹⁷ A brémaiak abban az időben megengedhették maguknak, hogy városi zenekaruk legyen. (Rölleke, 2016)

Legérdekesebb Nagy István (1861) fordítása (→ Függelék): a német reáliát magyarra cseréli fel. **Szeben**, azaz Nagyszeben városát jelöli meg, amely az erdélyi szászoknak (német kisebbség) egy fontos városa Erdélyben (ami ekkor még Magyarországhoz tartozott). Így megmarad a német és a magyar vonatkozás is.

Erde:

Helyszínek közül egy további magyar reáliát találtam a Grimm mesékbe betoldani. *Allerleirauh* (M65) grimmi történetében nem szerepel helyszín, de Nagy István antonim fordítással, magyar reáliát csempész a szövegbe (dúsítás).

Es war einmal ein König, der hatte eine Frau mit goldenen Haaren, und sie war so schön, daß sich ihres Gleichen **nicht mehr auf Erden fand**.

Volt egyszer egy király , annak volt egy arany haju szép felesége, olyan szép , hogy széles **e világon csak Aradon volt párja, azt is üveg alatt mutogatták.**
(1861)

Hogy miért épp Arad szerepel ebben a mondásban, arra nem találtam magyarázatot. Egy mesét találtam, amely egy *aradi menyecskéről* szól.

Wo Fuchs und Has sich gute Nacht sagen

Általános mesei helyszín, amely egyben kifejezés, a „Wo Fuchs und Has sich gute Nacht sagen.“. *Rumpelstilzchen* (M55) történetében itt lakik a tűz körül táncot járó kis manó. A KHM első teljes fordításaiban (→ Függelék) magyar fordítója magyar frazeologizmura alakítja át (2009), angolul viszont szószerint fordítják (1884).

4.2.2. Idő megjelölése

A mesék időbeli elhelyezésére Grimmék használhatnak általános formulákat (*Es trug sich zu, als... Es geschah..., Es war einmal...*), de vannak konkrétabbak is. Erre példa mesegyűjtemény első meséjének (M1) a kezdete¹⁸:

In den alten Zeiten, wo das Wünschen noch **geholfen hat**, lebte ein König...

- Hajdanában, amikor a **varázsigének még foganatja volt**, élt egy király,(...)
(Adamik–Márton, 2009)

¹⁸ A KHM első, 1812-es kiadásában még csak a szokásos *Es war einmal*, „Egyszer volt” kezdet szerepel.

- **Itt sem volt, ott sem volt, de valahol mégis volt**, volt egyszer egy király
(Benedek, 1904)
- **In old times when wishing still helped one**, there lived a king... (Hunt, 1884)

Adamik–Márton lexikai felcserélést használ: történést (segít) állapottal (valamije van) cserél fel. Benedek Elek viszont teljes átalakítással egy új kezdő frázissal vezeti be a mesét.

4.3. Mindennapi élet tárgyai, tevékenységei

Olyan néprajzi kategóriákat szeretnék itt vizsgálni, mint használati tárgyak, ételek-italok, pénzek, foglalkozásneveket, a mértékegységeket is. Ezek mindegyike néprajzi kategóriának számít a Vlahov–Florin-féle reáliameghatározás alapján.

4.3.1. Használati tárgyak

A mindennapi élet tárgyaihoz tartoznak korabeli elnevezéssel (és 2009-es fordításban) például ABC-Buch (M98, ábécéskönyv), goldenes Spinnrädchen (M65, parányi aranyrokka), goldenes Haspelchen (M65, aranyorsócska), Dudensack (M108, duda), Tabakspfeife (M116, pipa), Kreuzhacke (M34, csákány), Sense (M70, kasza), Ranzen (M54, tarisznya), Hörnlein (M54 „sípocska“), eiserne Rute (M97, vaspálca), Schwert (M97, kard), ein Knäuel Garn (M49, egy gombolyag fonál) stb.

Rock:

Érdekes a Rock fordítása: ekkoriban nem szoknyát jelentett. (→ Függelék) Ennek a ruhadarabnak egy változata a Sonntagsrock (M104):

ich will seinen **Sonntagsrock** holen, der noch daheim im Schrank hängt

Elhozom az **ünneplő kabátját**, ott
lóg még a szekrényben,... (2009)

I will fetch his **Sunday coat** which is still
hanging at home in the cupboard,... (1884)

Az angol szószerint lefordítja, csak felbontja a szóalkotás sajátosságából adódóan, de a magyar ünneplő kabátnak alakítja át.

Schneeweißchen und Rosenrot (M161) történetében a törpe hordja, és panaszkodik, hogy elszakították. Nagy István (1861) többször is **rokknak** fordítja:

„a **rokkja**, melybe a sas akasztotta körmeit, elszakadt“

Hahnenbalken:

A Hahnenbalken (M149) egy reália, magyar fordításában **kakasgerenda** (2009). Az angol fordítás (Hunt, 1884) kihagyást használ, *gerendának* fordítja (*The beam*), és lábjegyzetben magyarázza:

*Hahnenbalken (collar beam): Technikailag a felső gerenda a tetőn, de kis házakon a tető nyitott és a szárnyasok itt üldögélhetnek, emiatt a neve természetesen tyúk-gerenda.*¹⁹

Wünschtschchen:

A használati tárgyak egy része okoseszköz, ezek közül szeretném kiemelni a Wünschtschchen (terüljasztalka) különböző megjelenési változatait. A terüljasztalka több változatban is megjeleik. A Kétszemű nevű lány a kecskéjének mond egy varázsigét, attól keveredik oda az asztalka (M130), de nem kap különleges nevet a tárgy. Másik mesében (→ Függelék) kendőként jelenik meg, a főhős egy fa ágán talál rá (M54).

Legismertebb viszont a tárgynak az a változata, amelyet az inas kap ajándékba az asztalos-mesterétől (M36). Itt is van, hogy egy szóval nevezi meg a szerző, a fordítók viszont különböző átváltási műveleteket alkalmaznak (→ Függelék). Az eredeti jeltárgy (**ein Tischchen deck dich**) több szóból áll, ezt az Adamik-Márton szerzőpáros összevonja (**terüljasztalka**) Margaret Hunt viszont betoldást, körülírást alkalmaz (**table which furnishes itself**).

Goldesel, Knüppel aus dem Sack

A mesében szereplő másik két okoseszköz Goldesel és Knüppel aus dem Sack (→ Függelék).

4.3.2. Pénznemek, mértékegységek

A használati tárgyak reáliáinak egy részét a pénznemek teszik ki. Szerepel a szövegekben (a 2009-es fordítást írom oda): Dukaten (M36, dukátok), Gulden (M168, tallér), Brabanter Taler (M112, brabanti tallér), Sterntaler (M153, csillagtallérok), gelbe Gickelinge (M59, kuncorkák), stb.

¹⁹ Eredeti, angol nyelvű megjegyzés: „This is technically the upper tiebeam or collar of the rafters of a roof, but as in small houses the roof is open and fowls are allowed to roost on it, its name with cottagers is naturally the hen-beam.—Tr.”

Groschen, Heller:

Itt említeném a mértékegységeket is, amelyek eltérőek lehetnek a forrásnyelv és a célnyelv között. Több helyen megjelennek, ezt a fordító vagy átszámítja, vagy mikor nincsen jelentősége, a célnyelvi mértékegységgel egyszerűen átírja, vagy kihagyja.

Az alábbi példában (M110) maga a forrásnyelvi szöveg elvégzi az átváltást:

»du miserabler Musikant, du Bierfiedler: wart, wenn ich dich allein erwische! ich will dich jagen, daß du die Schuhsohlen verlieren sollst; du Lump, steck einen Groschen ins Maul, daß du sechs Heller wert bist,«	„Te istentelen muzsikus, te vásári hegedűs, ha én egyszer magadban elkaplak! Úgy megkergetlek, hogy a cipőtalp is leszakad rólad; utolsó bitang, te, dugj egy garast a pofádba, hogy hat fillért érhesz” (2009)
--	--

Taler, Groschen:

Az alábbi példában (M7) is a forrásnyelvi szöveg adja meg az átszámítást, viszont magyar fordítója külön megjegyzésben értelmezi, egyértelműsíti ezt a célnyelven nem ismert átszámítási módot.

»Nun, wenn ihrs nicht glauben wollt, ich kanns euch vorzählen,« holt das Geld aus der Tasche und zählte die sieben Taler ab, **immer vierundzwanzig Groschen auf einen.**

„Nohát, ha nem hiszitek, leszámolom elétek”, azzal kivette a pénzt a zsebéből, s leszámolta mind a hét tallért, huszonnégy garasonként. (2009) „Németországban egy tallér 72 krajcárt, azaz 24 garast ért.”	" Come, then, if you won't believe it, I can count it out to you," and he got his money out of Ids pocket and counted out the seven thalers, always reckoning four and twenty groschen to a thaler. (1884)
--	--

Meilenstiefel:

A fordítók részben átalakítják a mennyiségjelzőt a Meilenstiefel (M56) fordításában.

Sie zog **ihre Meilenstiefeln** an, in welchen sie mit jedem Schritt eine Stunde machte, und es dauerte nicht lange, so hatte sie beide eingeholt.

Fölkapta hétmérföldes csizmáját, ebben minden lépéssel egy óra gyalogföldet tett	She put on her many league boots, in which she went an hour's walk at every
--	---

meg, és nem tartott soká, utólérte őket.
(2009)

step, and it was not long before she
overtook them. (1884)

Minkét fordító konkretizálja a *hét* illetve a *many* betoldásával, de kontextusban ekvivalensnek mondhatóak a fordításaik.

Elle (107), Laiberchen (M97):

Egyéb régies mértékegységként jelenik meg többek között az Elle (rőf²⁰), és a Laiberchen (cipó, zsemle → Függelék). Előfordul, hogy eltérő mértékegység alkalmazása (arasz, yard) ellenére az Elle (M107) nem kerül átváltásra (a hangsúly nyilvánvalóan a mondanivalón van):

mégis alábbszállt a jókedve egy arasszal (2009)	so fiel ihm das Herz doch eine Elle tiefer herab	so after all his heart sank down a yard deeper. (1884)
kb. 0,2 m	kb. 0,5m	0,9m

4.3.3. Ételek, italok

Ételek, italok közül egy magyar vonatkozású ital és egy étel előfordulását emelném ki.

Ungarnwein (M185, M192):

Egyik az Ungarnwein, amely két történetben is szerepel, mindkét történet az ötödik, 1843-mas kiadástól szerepel a mesegyűjteményben. Azért választom ezt, mert magyar fordításaiban mondhatjuk, hogy a szöveg célnyelvi utalást tett. Közös a történetekben, hogy akik isszák, szívesen fogyasztanak belőle.

Egyik történetben egy elkeseredett fiú issza (M185, → Függelék):

Es war aber kein Fliegengift, sondern **Ungarnwein**.

Csak hogy az almáriumban nem légyirtó szer volt, hanem magyar bor . (2009)	It was, however, no poison for flies, but Hungarian wine . (1884)
--	---

A másik történetben a mestertolvaj használja fel az őrség hatástalanítására (M192).

Endlich füllte er ein Fäßchen mit **altem Ungarnwein**, in welchen ein starker
Schlaftrunk gemischt war.

²⁰ más szóval könyök; méterrudat is jelent (lásd: M170 mesében)

Végül megtöltött egy hordócskát
magyarországi óborral, amelybe jó erős
 álomitalt kevert volt. (2009)

Then he filled a small cask with **old
 Hungary wine** in which was mixed a
 powerful sleeping-drink. (1884)

A két német nyelvű kifejezés között csak annyi a különbség, hogy „alt” jelző kerül a szó elé. Ez viszont azt eredményezi a fordításokban, hogy a fordítók az addig felbontással fordított kifejezést átírják. A magyar fordító áthelyezi a bővítményt, az angol pedig a határozószót (Hungarian) cseréli fel tulajdonnévre (Hungary).

Kuchen:

Ételek kapcsán Jancsi és Juliska „mézeskalácsházát” (M15) vizsgáltam: „das Häuslein aus Brot gebaut war und **mit Kuchen gedeckt**; aber die Fenster waren von hellem Zucker.”

- annak a háznak a fala csupa kalácsból, a **teteje meg finom kolbászból** van. (1861)
- a házikónak kenyérből van a fala, **kalácsból a teteje**, ablaka pedig csillogó cukorból. (2009)
- it was built of bread and **covered with cakes**, but that the windows were of clear sugar. (1884)

Az első magyar fordítója (1861) itt saját ízlése szerint írta át a ház összetevőit, teljes átalakítást használt, ahol a kalács és a kolbász rokon fogalom egymással olyan módon, hogy az ínycsiklandó ételek közös halmazába tartoznak.

4.3.4. Foglalkozások

A legtöbb foglalkozásnév (Jäger, Förster, Müller, Bauer, Köhler, Soldat, Diener, Koch, Wirte, Wächter, Hirt, Schäfer, Spinnerin, Schreiner, Goldschmied, Besenbinder, Räuber, Meisterdieb, stb.) könnyen fordítható, még ha régies is az elnevezés. Azonban itt néhány megosztóbb esetet vizsgálók.

Feldscherer:

Die drei Feldscherer szereplői „tábori sebészek (kevés tudással)”²¹. Az elnevezés angol fordítása felbontással körülírja a szót, de ez veszteséggel jár, mert nem jelzi, hogy kétes

²¹ duden.de: „militärischer Wundarzt (mit geringen Kenntnissen)”

szaktudású orvosokról van szó. A magyar fordító pedig itt is a németből jött jövevényszót használ, mint Nagy István a Rock fordításában.

Die drei **Feldscherer**

A három felcser (1989, 2009)	The Three Army-Surgeons (1884)
-------------------------------------	---------------------------------------

Spielmann (M8, M52, M144):

A *Spielmann* német jelentése „vándorénekes, aki zenét, dalokat (esetleg művészi mutatványokat) ad elő”²². A magyar fordítás konkretizálja, az angol generalizálja ezt a jelentést.

hatte besonders seine Lust an der Musik, so daß es zu einem berühmten

Spielmann ging.

kedvét lelte a muzsikában, ezért elment egy híres kobzoshoz (2009)	had especial pleasure in music, so that he went to a celebrated musician (1884)
--	---

Husar:

Allerleirauh (M52) történetében megjelenik a Husar (huszár). Mai német jelentése: „a magyar haderő könnyűlovasságához tartozó katonája; délszláv eredetű, rablót jelent”²³.

A fordítások körülírás vagy más átváltási műveletek nélkül, a szavak egyszerű megfeleltetésével lefordítják.

Da kam plötzlich **ein trunkener Husar** dahergejagt, und ritt geradezu in die Töpfe hinein, daß alles in tausend Scherben zersprang.

egyszer csak arra vágat egy részeg huszár , és egyenesen a cserepek közé csörtet, bizony sok ezer apró szilánkra tört az egész! (2009)	But suddenly there came a drunken hussar galloping along, and he rode right amongst the pots so that they were all broken into a thousand bits. (1884)
---	---

4.4. Szófordulatok

Itt szeretném említeni az indulatszavakat, helyzet-mondatokat, mesei cselekvéseket és hitrendszerbeli mondásokat. A frazeologizmusok magyarul állandósult szókapcsolatok.

²² duden.de: „(im Mittelalter) fahrender Sänger, der Musikstücke, Lieder [und artistische Kunststücke] darbietet”

²³ duden.de: „Angehöriger der leichten Reiterei in ungarischer Nationaltracht”

Gyakori a teljes átalakításuk. Erre példa az *am Ärmel halten* (M102) szókapcsolat. A magyar fordító úgy tudja a szituációt ekvivalensen lefordítani, ha az ingujj (Ärmel) jelentését grabancnak fordítja (amely nyaki ruharészt jelent). Az angol fordító nem alkalmaz átalakítást.

der Wolf hielt ihn **am Ermel** und sagte

de a farkas megfogta a grabancát , mondván (2009)	the wolf held him back by the sleeve , and said (1884)
---	--

Frazeologizmusokhoz hasonlóak az indulatszavak, fordításukhoz a szituációs helyzet egészét látnia kell a fordítónak, a mondanivalóra sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetnie, mint a forrásnyelvi világlátás bemutatására. Erre láthatunk egy példát (M97), ahol lekezelő a megszólítás:

» Dummer Knirps ,« sagte der Prinz ganz stolz, »das brauchst du nicht zu wissen,« und ritt weiter. (M97)	„ Pöttöm fityfiritty – mondta a királyfi – , csak nem fogom az orrodra kötni” – hátra se nézett, és nyargalt tovább. (2009)	“ You twerp ,” the prince said contemptuously, “that’s none of your business!” And he rode on. (2014)
---	--	--

A következő példában (M168) pedig szitokszavakat fordítanak:

»Frau,« sagte der Mann, »sei still, oder ich hänge dir eine Maultasche an.« »Was,« rief sie, »du willst mir drohen, du Nimmersatt , du Strick , du fauler Heinz .« (M168)	„Elhallgass, asszony – így a férje –, különben kiosztok egy nyaklevest!” – „Micsoda – sivalkodott az asszony –, még fenyegetsz is, te nagybélű , te pernahajder , te lusta Hencsi! ” (2009)	„Wife,” said the man, “be quiet, or I will give thee a blow on thy mouth!” “ What!” cried she, “thou threatenest me, thou glutton , thou rascal , thou lazy Harry! ” (1884)
--	---	--

A fenti példában a Nimmersatt magyar „nagybélű”-ként való lefordítása antonim fordítás, mert a fordító a jelentés ellentétével adja vissza a jelentést.

Az antonim fordítás) előkerülhet olyan igéknél is, amelyekben sűrített a jelentéstartalom. Erre példa (→ Függelék) a *sich weigern* ige (M5), illetve a *lossprechen* ige is (M69), amelyet az angol felbont, a magyar betoldással fordít.

5. Fordítási megoldások a szöveg szintjén

5.1. A mesék nyelvezete

A fordítónak követnie kell a forrásszövegben megjelenő stílust. Ez a mesék esetén megnyilvánulhat cselekmény mozgalmasságában, a narrátori kiszólásokban, hangutánzásban (pl. plitsch-platsch), izgalmas nyelvi játékokban, szólások-mondások gyakori használatában, kicsinyítőképzők és verses elemek bevetésében. Ebben a részben a mese szövegének sítlusbeli fordítási törekvéseit szeretném bemutatni néhány példájával szemléltetve, a forrásnyelvi utalások, a regiszterváltások és a formai elemek szemszögeiből.

A jelentés és a jelentéshordozó szöveg egy másik nyelven sose fog ugyanolyan módon összekapcsolódni, mint eredetiben. Bizonyos nyelvi elemek emiatt veszteséggént fognak megjelenni a fordítás egészében. A veszteségek ellensúlyozása a globális kompenzáció.

5.1.1. Régies, népies stílus

Népiesség

A globális kompenzáció egyik területe a szöveg régiességének vagy népi jellegének visszaadása. Adamik Lajos és Márton László szövegghűségekre való törekvésében ez a dimenzió is megfigyelhető, amelyet 2009-es fordításuk utószavában így neveznek: „egy archaizmusokból és magyar tájnyelvi elemekből építkezőnyelvezetet öltöztünk ki”.

Az archaizálás egyik példája, mikor *A hét hős svábok* (M119) cím elhagyja a nyelv által automatikusan elvárható grammatikai cserét, azaz az ige és főnév számának egyeztetését.

A tájnyelviesítés pedig például az „ízés”-ben nyilvánul meg: „*Most eridjetek...*” (M5)

Nyomatékosítás

Ahol a fordító a német népi háttérismerettel rendelkező olvasóknak szánt szöveg egyik fogalmát nem tudja közismert célnyelvi fogalommal kifejezni, ott több helyen nyelvtani betoldás, nyomatékosítás figyelhető meg. Ez népies, öntudatos stílust kelt.

Ez figyelhető meg a *bajor paraszt* (M87) fordításakor (→ Függelék), amely mindkét fordításába bekerül a mutatónévmás, amely a forrásnyelvben nincs.

»ja, wenn ich **der bayerische Bauer** wäre, der auch drei Wünsche frei hatte, (...)«

„Bizony, volnék bár **ama bajor paraszt**, annak is három kívánsága lehetett, (...)” (2009)

"Ah, if I were but **that Bavarian peasant**, who likewise had three wishes granted to him, (...)” (1884)

Hasonló a Pflaster fordítása (M99) is, ahol az „*olyanformát*” kifejezés jelzi, hogy valaminek a formájára kell gondolni.

und reichte dem Schüler einen kleinen Lappen, **ganz wie ein Pflaster**, und sagte

és egy darabka rongyot adott a diáknak,
mint egy flastrom, olyanformát, és így
folytatta (2009)

and handed the scholar a little bag
just like a plaster, and said, (1884)

5.1.2. Mesélő iróniája

Egy adott regiszternek számít a mesélő iróniája is, amikor ezt a nyelvezetében is kifejezi. Erre példaként, nézzük *Die sieben Schwaben* (M119) című mese kezdetét, ahol a német szöveg a kicsinyítő képzős személynevekhez fontoskodónak ható névelőt használ, és „nagy tettekről” beszél (→ Függelék).

5.1.3. Forrásnyelvi utalásra épülő szövegek

Egyes szavak, kifejezések nagyobb perspektívában, a szöveg szintjén többlet jelentést nyernek. Ez kihívást ad a fordítóknak. Egyes esetekben elkerülhetetlen a veszteség, de van lehetőség a kompenzálásra. Ebben a részben ezekből tekintünk példákat.

Galgenvogel:

Van, hogy a szituáció megértéséhez és egyszerre élvezhetőségéhez reáliát kell fordítani. Erre mutatok be egy esetet, a *Galgenvogel* reáliával kapcsolatosan (M199). A Galgenvogel szó németül két jelentést hordoz: tükörfordítása „bitófamadár”, szemantikai jelentése „bitófára való ember”. A szó mindkét jelentése fontos az epizód megértéséhez. (→ Függelék)

Látható, hogy az Adamik-Márton szerzőpáros magyar reáliával helyettesíti a németet (akasztófavirág), és teljes átalakítás érthetővé teszi a szituációt, talán még játékosabb is nyelvileg, mint az eredeti.

Zaunkönig (M102)

Vannak egész mesék is, amelyek egy szó kettős jelentésére épülnek, amely kettő csak a forrásnyelvben van kapcsolatban egymással. Példa erre a *Der Zaunkönig und der Bär* (M102) című mese.

1823	1887	1905	2014	1861	1904	1989
The Tom-Tit and the Bear	The Willow-Wren and the Bear	The Willow-Wren and the Bear	The Wren and the Bear	Az ökörszem és a medve	A madarak királya	A sövény-király és a medve

A főszereplő Zaunkönig (tükörfordításban „kerítéskirály”), akinek a nevéből adódó „királyi” mivoltára épül a mese: az okozza a feszültséget, hogy a medve nem hajt fejet előtte. A fordítónak mind a kicsi madár, mind a király nevét meg kell jeleníteni a fordításában, úgy, hogy az olvasó összefüggést lásson a kettő között. Nézzük, hogyan oldják meg magyarul, illetve angolul. A Zaunkönig magyar fordítása **ökörszem**, ahol a szó az ökörrel van kapcsolatban. Angolul **tom-tit** (tomtit), amely a *Tom* név és a *titmouse* (cinege) összevonásából származik, vagy **willow-wren** (wren), amely a *willow* (fűzfa) szóval van kapcsolatban.

A mese első fordításai (1861, 1823) nem adják vissza a szójátékot, az ökörszem és a király közti összefüggést, ez vesztesége a fordításnak:

»Bruder Wolf, was ist das für ein Vogel, der so schön singt ?« »Das ist der **König der Vögel**,« sagte der Wolf, »vor dem müssen wir uns neigen;« es war aber der **Zaunkönig**

- Micsoda madár az, mely oly gyönyörűen dalol? – kérdi a farkastól. – Az az **ökörszem**, a **madarak királya**. – felel a farkas. – Az előtt meg kell hajolnunk.
(Nagy, 1861)

“Brother,” said the bear, “what can that bird be that is singing so sweetly?” “O!” said the wolf “that is **his majesty the king of the birds**; we must take care to show him all possible respect.”
(Now I should tell you that this bird was after all no other than the **tom - tit**.)
(Taylor, 1823)

Benedek Elek kihagyást alkalmaz: nem derül ki, hogy milyen madárfajta a „madarak királya”, ezzel a kollokációval nevezi az egész mese folyamán. Sőt az ökörszem később a mese egy másik szereplőjeként jelenik meg (akkor a szúnyogot cseréli le az ökörszemre):

- Ugyan bizony, farkas koma, miféle madár, aki olyan szépen énekel? - Ez a **madarak királya**, mondotta a farkas. Majd elmegyünk hozzá s tiszteletünket tesszük nála. (1904)

Margaret Hunt betoldást alkalmaz zárójelben, így németül értő olvasóival közölni tudja az utalást.

- „Brother wolf, what bird is it that sings so well? "" That is the King of the birds,” said the wolf, " before whom we must bow down." It was, however, in reality the willow-wren (**Zaunkönig**).

Az Adamik-Márton szerzőpáros egyedi megoldást talál: új madárnevet alkot, a madár elsődleges jelentéséről helyezi át a hangsúlyt a szójátékra. Maga a cím (*A sővénykirály és a medve*) emiatt kevésbé érthető, viszont a szójáték közérthetővé válik.

- „Farkas koma, miféle madár az, aki ilyen szépen énekel?” – „A **madarak királya** – mondta a farkas –, előtte fejet kell hajtunk” – pedig csak a **sővények királya**, az **ökörszem** volt az. (2009)

Löweneckerchen (M88):

Egy másik szójátékra épülő mese: *Das singende springende Löweneckerchen*. A pacsirta jelentésű **Löweneckerchen** alnémet nyelvjárársbeli szó, Grimmék odairják zárójelbe az irodalmi német nevét: **Lerche**. Grimm kihasználja a nevében levő **Löwen** (oroszlán) szót, és ezt teszi meg a szörny alakjának. A szépség és a szörnyeteghez hasonló a bonyodalom: itt a lány pacsirtát (Löweneckerchen) kér az apjától az útról, erre viszont felébred az azt védelmező oroszlán (Löwen). A kéziratos, 1810-es meseváltozatban még nincs szójáték: Der **Drache** a mű címe, itt sárkány a fenevad, és a lány rózsát kér az útról.

A német szójátékot egyik általam vizsgált fordítás sem adja vissza. Viszont egyes fordításokban kompenzáció figyelhető meg.

1826	1884	1905	2014	1955	1989/2009
The lady and the lion	The Singing, Soaring Lark	The Lily And The Lion	The Singing, Springing Lark	A táncos-dalos kis pacsirta	A daloló, szökellő süsetekmadár

Ezen mese esetében a szójáték veszteségét különbözőképpen kompenzálják a fordítók. A kompenzáció eszköze az alliteráció a mese fő alakjai között. Edgar Taylor (1823) az

alliterációhoz nem az úti ajándék, hanem a *lady* szót jelöli meg a címben. Marian Edwardes (1905) átalakítja az alliterációt, a lady szót a *Lily* névre cseréli (konkretizálás).

Az Adamik-Márton szerzőpáros a szójátékot figyelmen kívül hagyja, helyette a Löweneckerchen szó tájnyelvies jellegét veszi át, így lesz a pacsirta helyett *süsetekmadár*. Személy szerint hiányolom, hogy a Grimmék által zárójelben megjelölt betoldást (pacsirta) elhagyja.

»lieber Vater, ich wünsche mir ein singendes springendes Löweneckerchen (Lerche) .«	„Kedves édesapám, én egy daloló, szökellő süsetekmadarat szeretnék.” (1989)
---	--

Fordítói döntésükről így írnak: „így éledt fel a pacsirtamadár elfeledett alakja, a süsetek – nem állítjuk, hogy a megoldás teljes sikerű. De miként adhattuk volna vissza [...] az eredeti egy alakjában lappangó háromféle jelentést [Löweneckerchen a Lerche, ‘pacsirta’ népetimológiai továbbképzése, a mesében rácseng az őt őrző oroszlán (Löwe) nevére, valamint megidézi a lombos ág táj nyelvi alakját (Levesblatt) – a mese más változataiban ilyen varázserejű ágat kér a leány apjától, és ezt őrzí az oroszlán].” (Adamik-Márton, 2009)

A cím felcserélése mellett, Taylor alkalmazza a teljes átalakítást az úti ajándék megjelölésében: a **pacsirtát** felcseréli **rózsára**, ezáltal közelít a célnyelvi olvasóhoz, aki ismerhette az eredetileg francia mesét (A szépség és a szörnyeteg című mese). Így, hogy a bonyodalmat okozó motívum a rózsa, látható, hogy Taylor a történetet eszerint fűzte tovább, legalábbis egy epizód erejéig (→ Függelék).

5.1.4. Tegezés-magázás

A Grimm mesékben található tegezés és magázás szintén jelentőséggel bír, amelyet a fordításokban is érzékeltetni lehet. Először tekintsük át a tegezés-magázás fokozatait az egyes célnyelvekre jellemzően.

A Grimm mesék német nyelvű eredetijeiben „duzen” (tegezés) és „Ihrzen” (Pluralis Majestatisch) jellemző. Ezeket nem módosítják a mesegyűjtemény újabb kiadásában sem. A „Siezen” (magázás) még nem használatos. Egy mesében találtam „Berliner Er”-t (önözést).

»**Vater**, ich sehe, **Er kann** mir keinen Stab anschaffen, wie ich ihn brauche, ich will nicht länger **bei Ihm** bleiben.«

- mondja az óriástermetű fiú az apjának a *Der junge Riese* c. történetben.

A Grimmék kora-beli angol fordításokban (1823/26, 1884) még természetességgel van jelen a „thou” tegezés, amely a későbbi fordításokból (1905, 2014) kivész. A mára egyeduralkodóvá vált „you” ennek ellentétéként magázásként funkcionál. Ezen kívül ritkán az angolban is fellelhető az önözés, és ez a mai kiadásokban is megmaradt:

“Sir, I’m looking for employment with a great lord. If **Your Majesty is himself** such a person, it would give me great pleasure to serve you. There’s nothing I don’t know or can’t do. I know just how to carry out orders, no matter how they are given.”

Magyar fordításokban a tegezés mellett létezik a magázás és a „kend”. Önözés nincs. Érdekes, hogy a királyt sok esetben tegezik. De van olyan is, ahol keveredik a tegezés és a magázás (M4).

- Felséges **királyom**, életem, halálom **kezedbe** ajánlom, ha **megengeded**, három éjet ott lennék az elátkozott várban. (...) - Köszönöm, felséges királyom, hát akkor csak **adasson** nekem tüzet, egy esztergapadot, meg egy gyalupadot s bárdot hozzá. (1904)

Ezen szociopragmatikai jelentéstartalom kreatívan alkalmazva hozzáadhat a fordításhoz. Erre jó példa a *The Tom-Tit and the Bear* (M102) Edgar Taylor fordításában, amely az eredeténél sokkal érzékletesebben mutatja az ökörszem beszédében a regiszterváltást, aközött, ahogyan a gyerekeihez szól és ahogyan a faragatlan medvéhez (→ Függelék).

5.2. Szereplők beszédsajátosságai

A fordítás során lehetőség van egyéni beszédsajátosságok érzékeltetésére, más szóval a lokális kompenzáció használatára. Ebben a részben nem csak a rétegnyelv vagy pöszeség megnyilvánulási módjait, hanem a verselő és hangutánzó beszédet is beszédsajátossággként veszem figyelembe. Ezekre nézzünk fordítói megoldásokat.

5.2.1. Karakterek beszédsajátosságai

Karakterek beszédsajátosságaira egy példa, ahogyan a zsidót ábrázolják: németben egyszerre hadaró és hízogó beszédstílusa van, gyakran használja a „Gottes wunder” szókapcsolatot. Nézzük a *Der gute Handel* (M7) történetében, ahol amint meghallja, hogy a paraszt pénzt kapott

a királytól, rögtön készségesen vállalkozik annak a beváltására (→ Függelék). Látható, hogy Nagy István a magyar nyelvhez igazítja a szereplő beszédstílusát: mikor beszél, poroszosan elnyeli az r hangot, illetve hehezetes h-t használ.

Másik lehetőség a lokális kompenzációra, amikor *Schneeweißchen und Rosenrot* (M161) történetében a rossz manó az **argó** nyelvezetét használja válaszul a segítségére siető lányoknak (→ Függelék).

Látható, hogy a *rosseb* nem szerepel a manó eredeti szövegében, egyfajta kompenzáció: a szöveg más helyén levő nyelvi veszteséget ellensúlyozva.

5.2.2. Karakterek hangutánzása

A mesei nyelvezethez hozzátartozik a hangok utánzása, ezen belül az egyes, nem emberi szereplők hanghatásai is.

Többszörösjelentés

Az állatok beszéde sokszor valamilyen forráshelyi utalást is tartalmaz. Ilyen a kecske verse (M36), ahol a „meh” (megegés) egyet jelent a „kein mehr” jelentéssel. Ezt az Adamik-Márton szerzőpáros (2009) ügyesen megoldotta, az angol fordításban talán a lihegés hangutánzásával próbálkozhattak a fordítók (→ Függelék).

A *Der gute Handel* (M7) c. mesében a brekegés mennyiségi jelentéssel bír. Tekintsük a békák nyelvét, akiknek a főhős azt akarja bizonygatni, hogy egyel kevesebb tallért (forintot) kapott, mint amit a békák kvákognak (→ Függelék).

Úgy tűnik, ebben a szövegben segített az angol fordítónak, hogy a némettel közös germán nyelvcsaládba tartozik, a számhoz kicsit módosít a kvákogáson (aik, eight). A magyarban viszont leleményesen teljes átalakítást használ Nagy István a számnév meghatározásakor, amellyel az eredeti szójáték kibővül egy újabb jelentéssel („kvak-kvak-kvak”, hat-van-hat; kevésbé kreatív fordításban elég lett volna a hatos számra átalakítania a német hetest).

Ritmikus

Van olyan hanghatás, ahol a mondanivaló mellett ügyelni kell a hangok ritmizására is.

Der Zaunkönig (M171) című mese magában rejt ilyen fordítói kihívást. Az alábbi példában se nem madár, se nem négylábú, hanem egy malom beszél (→ Függelék).

»*wer ist da? wer ist da?*« dann antwortete sie schnell »*der Müller! der Müller !*«

„**Ki van ott? Ki van ott?**” Aztán gyorsan reá felelt: „**A molnár! A molnár!**” (2009)

"**Who is there? who is there?**" and then answered quickly, "**The miller! the miller!**" (1884)

5.2.3. Forma – központú fordítások

A beszélő stílusához hozzátartozhatnak a játékos rigmusok, versek.

Mesebefejezés

Bármilyen szófordulatban előkerülhet a rím. Az alábbi mesebefejezés egy olyan példa, amelynek érdekes látni, hogy a fordításainak különböző viszonyuk van a rímeléshez:

Mein Märchen ist aus, dort läuft eine Maus, wer sie fängt, darf sich eine große große Pelzkappe daraus machen.

- **Amott fut egy kis egér Be rövid a farka, Mindjárt a lyukba ér, Ni, ni! milyen tarka. Ha a farka hosszabb volna, A mesém is hosszabb volna.** (1861)
- **A mesémnek vége, ottfut egy egérke**, aki megfogja, varrhat a bőréből nagy-nagy prémes kucsmát magának. (2009)
- My tale is done, there runs a mouse, **whosoever catches it, may make himself a big fur cap out of it.** (1884)

Nagy István (1861) tovább költi a verset, az Adamik-Márton fordítás (2009) addig rímelteti, mint Grimmék, az angol Margaret Hunt (1884) pedig máshol tesz bele rímelést.

Varázsigék

A varázsigék nagy része is meg van versesítve. A fentebb már említett terüljasztalka az egyik változatban (M130) a kecskének mondott varázsigé hatására jelenik meg és tűnik el:

»Zicklein, meck, Tischlein, deck,«	„Kecském, mek, Teríts meg”,	„Bleat, my little goat, bleat, Cover the table with something to eat,"
»Zicklein, meck, Tischlein, weg,«	„Kecském, mek, Nem kérek” (2009)	"Bleat, bleat, my little goat, I pray. And take the table quite away," (1884)

Monológ

Egy-egy szereplő fontos mondását is megversesítheti a szerző, erre példa a *Der Froschkönig* (M1) meséjében a béka verse, amikor bebocsájtást kér a királylányhoz. Angolszász eredetű mese, így számtalan angol nyelvű változata van a versének is: az egyik angol variánsát maguk Grimmék írták le a mese megjegyzésében. Az angol fordítások egy része láthatóan nem a német verset vette alapul, hanem valamely már létező angol verset. Itt a rövideg érdekében csak a legkorábbi fordításait mutatom be:

»Königstochter, jüngste, mach mir auf, weißt du nicht, was gestern du zu mir gesagt bei dem kühlen Brunnenwasser? Königstochter, jüngste, mach mir auf.«	Legifjabbik királylány, Nyissál nekem ajtót, Nem tudod-e mit fogadtál? Ne felejtse a szót, A mit nekem megígértél, mikor bánatod volt: Legifjabbik királyleány. Nyissál nekem ajtót! (1861)	Open the door , my princess dear , Open the door to thy true love here! And mind the words that thou and I said By the fountain cool in the greenwood shade. (1823)
--	--	--

Párbeszéd

A versek másik megjelenési formája a párbeszéd. *Brüderchen und Schwesterchen* (M11) meséjében a fordító teremtette meg verses környezetet a gyerekek párbeszédéhez, az eredeti szöveg nem tartalmaz verselést (→ Függelék).

Verselés hangutánzással

A forma-központú fordításban a jelentés háttérbe szorulhat a rímekkel, egyéb mondanivalóval szemben. Erre az esetre példa a *Jorinde und Joringel* (M69) verse, amikor ahány nyelv, annyi féle dologról szól a dal, még a csalogány hangja sem ugyanaz. Sőt, egy magyar népdal kerül a Grimm mesébe! Ehhez tekintsük a dalocska legelső fordításait (→ Függelék). A dalt Jorinde énekli, aki közben csalogánnyá válik és madárnyelven fejezi be énekét. A fordítóknak vissza kell adniuk a dal sirató jellegét, és Jorinde madárhangját, már ennyivel ekvivalensnek tekinthető a fordítás.

Nagy István szójátéka csak ráadás az eredeti szöveghez képest, amikor a madár hangja egyezést mutat a vers mondanivalójával (gyere – gyűj).

Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy mind a nyolc fordításban figyelemre méltó fordítási megoldások születtek. Nagy István magyar és Edgar Taylor angol válogatott fordításai jól tükrözik a magyar és angol nyelv Grimmék-korabeli állapotát, utóbbi felhívta a figyelmemet az angol nyelv jelentős szociopragmatikai változásaira. Jack Zipes és Márton-Adamik teljes gyűjteményei a legfrissebb fordítások, de míg a magyar törekszik a régies stílust is átvenni, az angol a jelentéstartalom átadását helyezi előtérbe. Benedek Elek válogatása híd Nagy István és Rónay György fordítása között: Nagy, mai szemmel felismerhetetlen mesecímeket ad meg, de látszik, hogy a ma ismert címeket nem Rónay alkotta, hanem már Benedek korában is léteztek. Margaret Hunt teljes fordítása ugyanígy híd a legelső fordítás és a modern fordítás között, emellett alapos kutatómunkát is végzett a fordításaihoz. Marian Edwardes részben Edgar Taylor válogatását bővíti ki, részben pár helyen átírja.

A vizsgálat során releváns fordításokat kerestem, és beazonosíthatóvá tettem, hogy melyik fordítás melyik fordító alkotása. Azonban kis mértékben pontatlanság fordulhat elő, mert - pár kivételtől eltekintve - Grimmék 1857-es, utolsó kiadásának szövegeit vettem alapul, a fordítások pedig nem feltétlenül ugyanazzal a szöveggel dolgoztak (erre Edgar Taylor és Jack Zipes fordításában van esély, akik az 1819-es illetve 1812-es kiadást fordították).

A szavak és a szöveg szintjén megvalósuló fordítói döntéseket kutatva újabb és újabb érdekes tényeket tárhattam fel és elemezhettem. Véleményem szerint Nagy István fordításaiban vannak a legkreatívabb átváltási műveletek. Adamik-Márton legújabb fordításának (2009) átváltási műveletei szintén ötletesek, de több helyen érződik rajtuk, hogy gördülékeny olvashatóság visszaszorult a szöveghűségre való törekvésük miatt.

Az átváltási műveletek és nyelvhasználati elemek mellett tekintettem azt a tényezőt is, hogy hogyan alkalmazkodtak az egyes fordítók akár saját, akár a célközönség elvárásaihoz.

Források:

Adamik L. & Márton L.: Gyermekek és családi mesék. Kalligram, 2009

Benedek Elek (magyarba átültette): A Grimm testvérek összegyűjtött meséi, Budapest: Lampel, 1904

Grimm, Jacob & Wilhelm: Kinder- und Hausmärchen. Berlin: Realschulbuchhandlung, 1857

Grimm, Jacob & Wilhelm: Sammelhandschrift mit 45 Märchen und einer Sage. Fondation Martin Bodmer, Cologny. 1810. (<http://www.e-codices.unifr.ch/de>)

Hunt, Margaret: Grimm's Household Tales. Vol.I., Vol.II., London, 1884

Nagy István: Gyermekek és házi regék. I., II. rész, Pest, 1861

Rónay György: Grimm legszebb meséi. Ifjúsági Könyvkiadó, 1955

Taylor, Edgar & Edwardes, Marian: Grimms' Fairy Tales. 1905

Taylor, Edgar: German popular stories. London, 1823, 1826

Zipes, Jack: The Original Folk and Fairy Tales of the Brothers Grimm. Princeton University Press, 2014

Irodalomjegyzék:

Barhudarov, L. Sz. 1975: Jazik i perevod (magyarul: Nyelv és fordítás). Moszkva, 1975. (Magyar nyelven: A nyelvi jelentéstípusai és a fordítás)

Domonkos Mariann: Hogyan váltak a Grimm mesék magyar népmesékké. 2020 (<https://abtk.hu/ismerettar/evfordulok/1583-tunderek-boszorkanyok-torpek-es-oriasok-hogyan-valtak-a-grimm-mesek-magyar-nepmesekke>), letöltve: 2022.11.25

Elekes Dóra: A szépségről a hűségre tevődött át a hangsúly. Interjú. 2012. (<http://meseutca.hu/2012/01/19/a-szepsegrol-a-husegre-tevodott-at-a-hangsuly>) letöltve: 2022.11.25

Grimm, Herman & Hinrichs, Guslav: Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit. Böhlau, 1881

Grimm, Jacob és Wilhelm: Deutsches Wörterbuch. Digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23. (<https://www.dwds.de/wb/dwb/warteinweil>) letöltve: 2022.11.25

Jäger, Gert: Translation and translationslinguistik. Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1975.

Klaudy Kinga: Bevezetés a fordítás elméletébe. Scholastica, 2002

Klaudy Kinga: Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Scholastica, 2003

Németh Zsuzsanna: Deutsche Märchenwelt - Die Märchen der Brüder Grimm. Budapest, 2017.
Elektronikus formában elérhető változat: (<https://www.youtube.com/watch?v=vl9-Ls0Jmjw>)
letöltve: 2022.11.25.

Rölleke, Heinz: Wo kommen eigentlich die (Grimm'schen) Märchen her. 2016
(www.br-online.de/jugend/izi/deutsch/publikation/televizion/29_2016_1/Roelleke-Wo_kommen_eigentlich_die_Maerchen_her.pdf) letöltve: 2022.11.25

Tótfalusi István: Magyar etimológiai nagyszótár. Budapest, Arcanum Adatbázis. 2001

Uther, Hans-Jörg: Handbuch zu den "Kinder- und Hausmärchen" der Brüder Grimm. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2021

Vlahov, Sz. & Florin, Sz.: Nyeperevogyimoje v perevogye (magyarul: A nyelvi jelentés típusai és a fordítás). Moszkva, Mezsdunarodnije otnosenyija. 1980.

Zipes, Jack David: Why Fairy Tales Stick - The Evolution and Relevance of a Genre. Taylor & Francis, 2006.